

УДК 930 (477) «18/19»

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ НА ПЕДАГОГІЧНИХ КУРСАХ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Людмила Ломако

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Україна, 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
e-mail: tanya17021924@gmail.com

Сучасні світоглядні пріоритети професійної підготовки майбутнього вчителя в Україні, загострення суперечностей між соціальним замовленням на компетентних фахівців освітньої галузі та їхньою реальною кваліфікацією спонукають до творчого вивчення системи підготовки та перепідготовки вчителів, зумовлюють значущість історичного досвіду діяльності навчальних закладів, відомих прогресивними підходами до вдосконалення професійної підготовки вчителя. Викликає особливий інтерес вітчизняний досвід другої половини XIX – початку XX ст., адже за тих часів розвиток педагогічної теорії супроводжували намагання держави реформувати освіту, що відбилось у численних концептуальних підходах, рекомендаціях, експериментах, з'являються нові типи педагогічних навчальних закладів, реорганізується та вдосконалюється система підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

До низки навчальних закладів, що надавали педагогічну освіту у Наддніпрянській Україні XIX – початку XX ст., належали університети, при яких було відкрито педінститути, а з 1860-х рр. – педагогічні курси, Ніжинський історико-філологічний і Київський Фребелівський інститути, вищі жіночі курси, учительські інститути та семінарії, педагогічні класи єпархіальних училищ і гімназій, різноманітні курси, що також почали з'являтися з 1860-х рр. при повітових училищах і гімназіях Одеського та Харківського навчальних округів.

Одно-, дворічні та короткотермінові курси активно розвивалися та надавали прискорену підготовку та підвищували професійний рівень вчителів до 1880-х рр. Необхідність у зростанні якості педагогічної освіти обумовила розробку концептуальних засад діяльності курсів й одночасно згортання їх діяльності, але з другої половини 1890-х рр. їх мережа швидко поширюється. Педкурси цього періоду зосереджуються на підвищенні кваліфікації, характеризуються гнучкістю та мобільністю програм, оперативною реакцією на освітні та соці-

ально-культурні зміни, відбувається диференціація змісту професійної підготовки (методичні, загальноосвітні, змішані, позашкільні, церковні курси). Їх головне завдання полягає у сприянні професійному зростанню вчителів, збагаченні новими науковими знаннями та методичними знахідками.

Позитивний досвід діяльності педкурсів привертав неабияку увагу ще сучасників процесу. Історіографічний доробок дореволюційного періоду щодо діяльності педкурсів у системі закладів підготовки вчительських кадрів досить вражаючий за кількістю й обсягом. Правила про педкурси, накази, розпорядження, інструкції й інші документи, що забезпечували офіційну регламентацію діяльності курсів, складання навчальних програм, розкладу занять, термінів навчання представлені у багатотомних збірниках постанов і розпоряджень Міністерства народної освіти, історичних оглядах його діяльності (С.В. Рождественський), циркулярах по окремим навчальним округам, профільних збірниках документів (Г.А. Фальборк, В.І. Чарнолуський), регіональних довідкових виданнях.

Зміст, методи та форми навчання, особливості діяльності керівництва та викладачів, матеріально-технічну базу курсів досліджено у межах вивчення загального стану тогочасної освіти (А.Н. Куломзін, Г.А. Фальборк, В.І. Чарнолуський, М.В. Чехов), історії середніх навчальних закладів (Є. Шмід, А.А. Плестер), жіночої освіти (Н.Є. Зінченко, Є.А. Ліхачьова, О.В. Піллер), народної освіти у земствах (Є.О. Звягінцев, О.М. Обухов, М.В. Чехов), окремих педкурсів (Д.П. Максименко).

Теоретичну та практичну підготовку на окремих курсах висвітлюють і їх численні звіти, складені на основі документальних матеріалів, праці вчительських комісій, конспекти лекцій, відгуки курсистів, що виходили друком і зберігаються у фондах центральних і регіональних бібліотек. Періодичні видання того часу, а саме «Вісник виховання», «Вчитель і

школа», «Журнал Міністерства народної освіти», «Земська справа», «Народна школа», «Освіта», «Педагогічний листок», «Російська школа», «Світло» й інші не обійшли своєю увагою проблеми підготовки вчителів у діяльності педкурсів.

На жаль, за радянських часів зростання уваги до проблеми простежується лише з другої половини ХХ ст. В основному це було ретроспективне дослідження змісту, функцій, шляхів вдосконалення діяльності педкурсів у межах загальних історичних чи історико-педагогічних досліджень (В.Й. Борисенко, Е.Д. Днепров, С.Ф. Єгоров, О.Ф. Іванов, Ф.Г. Панаєв, О.І. Піскунов, Н.А. Філіппова). Вирізняється праця, де аналізуються процеси виникнення та становлення педкурсів, доводиться позитивне ставлення до освітньої діяльності царського уряду та духовенства (О.М. Вежлев). Розвідки пострадянської історіографії спрямовані на виявлення особливостей та інноваційної діяльності педкурсів, що актуалізує наше дослідження.

Метою нашої статті є вивчення поглядів сучасних науковців щодо стану, змісту, методів, форм підготовки вчителів у діяльності педагогічних курсів Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

У пострадянський період розширюється джерельна база, змінюються методологічні підходи. Це суттєво вплинуло і на дослідження, спрямовані на системний аналіз педагогічної освіти в Україні. Систему розвитку освіти та педагогічної думки в Україні Х – початку ХХ ст. представлено у колективній монографії за редакцією М.Д. Ярмаченка [32]. Автори пропонують періодизацію, простежують тенденції й особливості розвитку, діяльність і досягнення видатних науковців і педагогів. Педагогічна підготовка на курсах розглядається як невід'ємна складова системи педагогічної освіти дореволюційної доби. Підтвердження цьому знаходимо у дослідженні структури, функціонування, тенденцій розвитку педагогічної освіти в Україні В.І. Лугового. Науковець характеризує процес становлення та розвитку педагогічної освіти як системної цілісності, виявлення сутності, умов генезису, закономірностей функціонування, структурування, удосконалення підсистеми підготовки педагогічного персоналу, узагальнення емпіричних даних реального існування, прогресування та регресу, трансформації педагогічної освіти в Україні [22, с. 31].

Діяльність педагогічних курсів у межах ретроспективного логіко-системного аналізу

процесу становлення, змісту, структури, теорії та практики загально-педагогічної підготовки вчителя в Україні ХІХ – першої третини ХХ ст. на основі вивчення архівних матеріалів і документів у своїй монографії розглядає Н.М. Дем'яненко [8]. Основні методи, форми навчання, діяльність викладачів і керівництва, матеріально-технічне забезпечення педкурсів висвітлено у навчальних посібниках з історії педагогіки Д.І. Латишиної, О.І. Піскунова [21; 12], навчальному посібнику з народознавства за редакцією І.Ф. Прокопенка [31], хрестоматії, складеної С.Ф. Єгоровим [11]. Історіографічні праці фрагментарно досліджують проблему. У межах дослідження української історіографії історії педагогіки до проблеми долучається Н.М. Гупан [7].

З'являються дослідження, які розглядали питання підготовки вчителів на педкурсах у контексті освітньої проблематики кінця ХІХ – початку ХХ ст. Найбільшу увагу привертає дослідження В.Л. Попової «Естетична підготовка вчителів у діяльності педагогічних курсів Слобожанщини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» [28]. Зосередившись на досвіді естетичної підготовки вчителів, автор досліджує й інші напрями підготовки вчителів на педкурсах, загальний процес становлення та розвитку курсів у мережі закладів педагогічної освіти.

Підготовку вчителів до науково-дослідної та методичної роботи на курсах досліджує С.Т. Золотухіна у межах вивчення засобів навчальної та науково-дослідної роботи [10], підготовку на курсах до впровадження інноваційної діяльності у межах проблеми розвитку інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України у ХХ ст. – О.В. Попова [29].

Розвиток ідей підвищення кваліфікації вчителів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. простежує О.А. Полуказакова [25]. На підставі вивчення реальних тенденцій, що спостерігалися у роботі курсів цього періоду, автор запропонувала періодизацію, яка включає три періоди діяльності педкурсів. Але поза увагою залишилася первісна функція курсів – підготовка кадрів для шкіл.

Загальнонаукову та методичну підготовку на педкурсах аналізує О.М. Лук'яненко, досліджуючи організацію педпрактики у різних типах навчальних закладів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [23].

Окремі аспекти діяльності педкурсів висвітлено у дослідженні І.В. Сучкова щодо вчительства кінця ХІХ-ХХ ст. [36], У.Т. Кіреєвої – щодо професійно-педагогічної підготовки вчите-

ля початкової школи другої половини XIX – початку XX ст. [13], О.І. Пометун – щодо навчання дітей вітчизняної історії в українській початковій школі кінця XIX – початку XX ст. [27], В.О. Вихрущ – щодо розвитку теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина XIX – початок XX ст.) [2], С.О. Алексієнко та В.В. Тригубенко – щодо історії жіночої освіти України [1], Л.П. Вовк – щодо історії освіти дорослих [3], Л.О. Хомич – щодо професійно-педагогічної підготовки вчителя початкових класів [38].

До вчительської професії у 1860-1867 рр. готували на педкурсах при університетах. Навчалися чоловіки, які вже закінчили відповідні факультети університету за п'ятьма спеціальностями з обов'язковим вивченням педагогіки та дидактики. Особливості організації навчально-виховного процесу та практичної підготовки на університетських педкурсах висвітлюють історики університетської освіти й університетської педагогічної освіти, зокрема: у межах дослідження історії, сучасності, тенденцій розвитку університетської освіти в Україні – Н.О. Терентьева [37], університетської освіти в Україні другої половини XIX ст. – Т.А. Стоян [35], еволюції, сучасного стану, перспектив класичного університету – М.В. Поляков, В.С. Савчук [26], університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. у публіцистиці й історіографії – С.І. Посохов [30].

Л.Ф. Курило вивчила проблеми університетської педагогічної освіти у XIX – на початку XX ст., виявила та проаналізувала основні тенденції й особливості організації підготовки педагогічних кадрів у системі класичних університетів України цього періоду, трансформаційні зміни у змісті, формах і методах педагогічного процесу в умовах університетської освіти минулого, з'ясувала науково-педагогічний потенціал викладачів університетів України та дослідила тенденції розвитку педагогічної думки у вищих навчальних закладах, не обійшовши своєю увагою університетські педкурси [19].

Досвід педкурсів висвітлює й О.В. Глузман у монографії «Університетська педагогічна освіта: досвід системного дослідження», де запропонував особисте бачення історії та сучасних тенденцій розвитку університетської педагогічної освіти у США, Великій Британії, Франції, Німеччині, Японії, Ізраїлі, Україні [6]. До проблеми долучилися: Л.М. Коваленко, вивчаючи просвітницько-педагогічну діяльність вчених Педагогічного відділу Харківського університету кінця XIX – початку XX ст. [14], О.О. Шумсь-

ка, розглядаючи естетичну підготовку майбутніх учителів у Харківському університеті другої половини XIX – початку XX ст. [40], С.Г. Черняк, досліджуючи освітню діяльність Київського університету св. Володимира 1833-1863 рр. [39].

Просвітницькій діяльності, зокрема відкриття та діяльності педкурсів, активно сприяли земства. Тому цікавими, з огляду на досліджувану проблему, є праці В.В. Курченко «Діяльність земств України в розвитку освіти (1864-1914 рр.)» [20] та Р.Л. Гавриш «Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865-1919 рр.» [5], а також сумісне дослідження останнього з В.С. Лобурець «Підготовка вчительських кадрів в Україні дорадянської доби» [4], де розкрито загальні питання змісту підготовки вчителів на педкурсах. Широкий діапазон діяльності земських педкурсів із популяризації здобутків прогресивної наукової думки та педагогічного досвіду представлено у дослідженнях Л.В. Корж «Освітня діяльність земств Харківської губернії (в кінці XIX – початку XX ст.)» та «Земські курси українознавства на Харківщині» [17; 16], Л.Т. Рябовол – «Розвиток земської освіти в Херсонській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.)» [34].

Стосовно нашої проблематики слід звернути увагу і на інші дослідження з історії розвитку освіти та педагогічної думки в окремих регіонах України. Так, авторські колективи В.І. Євдокімова, Г.В. Єльнікової, В.В. Корнілова [9] та В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенко, Л.П. Юрченко [33] висвітлюють ці процеси на Харківщині. Ю.А. Надольська простежує тенденції розвитку освіти та педагогічної думки Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. [24]. Ці автори досліджують особливості підготовки вчителів на курсах, прогресивні тенденції поєднання вивчення змісту шкільних навчальних дисциплін з методами їх викладання тощо. Т.В. Коломієць вивчає діяльність педкурсів, що були організовані Харківським товариством поширення у народі грамотності у 1869-1920 рр. [15]. Т.М. Кравченко, досліджуючи розвиток початкової освіти на Харківщині у другій половині XIX – на початку XX ст., звертається до роботи педкурсів, що готували та підвищували кваліфікацію вчителів початкових шкіл [18].

Аналіз доробку сучасних авторів дає можливість зробити висновок, що науковці активно долучалися до проблеми організації діяльності різних видів курсів у системі педагогічної освіти Наддніпрянської України другої поло-

вини XIX – початку XX ст. Посилення уваги, звернення та творче використання історичного досвіду зумовлено переосмисленням значущості педагогічної освіти у сучасному суспільстві, активними пошуками шляхів і способів її реформування. Сприяють дослідженню проблеми розширення джерельної бази, зміни у методологічних пріоритетах. Авторами колективних та одноосібних, загальних і регіональних досліджень, праць, що присвячені окремим галузям освіти, зібрано суттєвий фактичний та аналітичний матеріал, виокремлюються недоліки, пропонуються шляхи використання досвіду педкурсів. Позитивно оцінюючи праці сучасних науковців, зазначимо, що поза увагою залишилось ще чимало питань, які потребують глибшого опрацювання джерельної бази. Комплексного вивчення зазначеної проблеми не проводилось. Перспективи подальших розвідок пов'язуємо з розширенням кола друкованих видань і матеріалів періодики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексієнко С.О., Тригубенко В.В. З історії жіночої освіти в Україні // Відродження. 1998. № 4. С. 33-42.
2. Вихрущ В.О. Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. 2001. 38 с.
3. Вовк Л.П. Історія освіти дорослих в Україні: Нариси. Київ: ІДПУ, 1994. 228 с.
4. Гавриш Р.Л., Лобурець В.С. Підготовка учительських кадрів в Україні дорадянської доби // Наукові записки психол.-пед. ф-ту Полтавського педінституту. Полтава, 1997. Ч. 1. С. 47-52.
5. Гавриш Р.Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865-1919 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 1998. 196 с.
6. Глузман А.В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 312 с.
7. Гулан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: «А.П.Н.», 2002. 224 с.
8. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.). Київ: ІЗМН, 1998. 328 с.
9. Євдокімов В.І., Єльнікова Г.В., Корнілов В.В. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Харківщині. Харків: ХДПУ, 1992. 334 с.
10. Золотухіна С.Т. Підготовка майбутніх учителів до науково-дослідної та методичної роботи // Засоби навчальної та науково-методичної роботи. Вип. 2. Харків, 1997. С. 38-42.
11. История педагогики в России: Хрестоматия для студ. гуманит. ф-тов высш. уч. завед. / Сост. С.Ф. Егоров. Москва: Академия, 1999. 400 с.
12. История педагогики и образования. Уч. пособ. для пед. учеб. звезд. / Под ред. А.И. Пискунова. Москва: Сфера, 2001. 512 с.
13. Киреева У.Т. Профессионально-педагогическая подготовка учителя начальной школы России второй половины XIX – начала XX вв.: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1990. 216 с.
14. Коваленко Л.М. Просвітницько-педагогічна діяльність вчених Педагогічного відділу Харківського університету кінця XIX – початку XX ст.: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2003. 207 с.
15. Коломієць Т.В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Харків, 1995. 21 с.
16. Корж Л.В. Земські курси народознавства на Харківщині // Шлях освіти. № 2. С. 43-45.
17. Корж Л.В. Освітня діяльність земств Харківщини (в кінці XIX – на початку XX ст.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Суми, 1999. 190 с.
18. Кравченко Т.М. Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині XIX – на початку XX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1999. 239 с.
19. Курило Л.Ф. Проблеми університетської педагогічної освіти в XIX – на початку XX ст.: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2007. 228 с.
20. Курченко В.В. Діяльність земств України у розвитку освіти (1864-1914 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1997. 183 с.
21. Латышина Д.И. История педагогики: воспитание и образование (X – нач. XX вв.): Уч. пособие. Москва, 1998. 584 с.
22. Луговой В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку. Київ: МАУП, 1994. 194 с.
23. Лук'яненко О.М. Професійна спрямованість педагогічної практики майбутніх учителів (історико-пед. аспект) // Педагогіка та психологія: 36. наук. пр. Вип. 17. Харків: ХДПУ, 2001. С. 116-121.
24. Надольська Ю.А. Тенденції розвитку освіти і педагогічної думки Півдня України (друга половина XIX – початок XX століття): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2012. 262 с.
25. Полуказакова Е.А. Развитие идей повышения квалификации учителей в России во второй половине XIX – начале XX вв.: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1996. 171 с.
26. Поляков М.В., Савчук В.С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. Київ: Генеза, 2004. 416 с.
27. Пометун О.І. Навчання дітей вітчизняної історії в українській початковій школі кінця XIX – початку XX ст. // Педагогіка та психологія. 1996. № 2 (11). С. 152-159.
28. Попова В.Л. Естетична підготовка вчителів у діяльності педагогічних курсів Слобожанщини (кінець XIX – початок XX ст.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2003. 204 с.
29. Попова О.В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в XX ст.: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. Харків, 2001. 468 с.
30. Посохов С.І. Університети Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії: Дис... д-ра іст. наук: 07.00.06. Харків, 2006. 477 с.
31. Рідний край: Навч. посібник з народознавства / За ред. І.Ф. Прокопенка. Харків: ХДПУ, 1999. 527 с.
32. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси (X – початок XX ст.) / Гончаренко С. У. та ін. За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Рідна школа, 1991. 384 с.
33. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Харківщині / Лозова В.І. та ін. За ред. І.Ф. Прокопенка. Харків: Миська тип. № 16, 1992. 335 с.
34. Рябовол Л.Т. Розвиток земської освіти в Херсонській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Кривий Ріг, 2001. 20 с.
35. Стоян Т.А. Університетська освіта в Україні в другій половині XIX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 1999. 199 с.
36. Сучков И.В. Учительство России в конце XIX – начале XX вв.: Дис... д-ра іст. наук: 13.00.01; 07.00.02. Москва, 1995. 548 с.
37. Терентьева Н.О. Розвиток університетської освіти в Україні: історія, сучасність, тенденції. Київ: Інтерсервіс, 2015. 427 с.
38. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. Київ: Магістер-S, 1998. 200 с.
39. Черняк С.Г. Освітня діяльність Київського університету св. Володимира (1833-1863 рр.). Київ: Академперіодика, 2011. 251 с.
40. Шумська О.О. Естетична підготовка майбутніх учителів у Харківському університеті (друга половина XIX – початок XX ст.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2006. 287 с.

Ломако Людмила Підготовка вчителів на педагогічних курсах у Наддніпрянській Україні другої половини XIX – початку XX ст.: сучасна історіографія проблеми

У статті представлено сучасну історіографію щодо історії становлення та розвитку педагогічних курсів в українських землях другої половини XIX – початку XX ст. Показано інформаційний потенціал досліджень, види, тематику видань, оцінено внесок сучасних авторів у вивчення проблеми. Автори монографій і колективних посібників, узагальнюючих, профільних, регіональних видань активно долучилися до проблеми, що зумовлено переосмисленням значущості педагогічної освіти у сучасному суспільстві, активними пошуками шляхів і способів її реформування. Розширилася джерельна база досліджень, змінилися методологічні пріоритети. Позитивно оцінюючи зусилля науковців у висвітленні зазначеної теми, зауважимо, що залишилося ще чимало нез'ясованих питань, які потребують глибшого опрацювання архівно-джерельної бази, комплексного вивчення проблеми.

Ключові слова: педагогічні курси, педагогічна освіта, дореволюційна історіографія, радянська історіографія, сучасна історіографія

Ломако Людмила Подготовка учителей на педагогических курсах в Надднепрянской Украине второй половины XIX – начала XX вв.: современная историография проблемы

В статье представлена современная историография истории становления и развития педагогических курсов на украинских землях второй половины XIX – начала XX вв. Показан информационный потенциал исследований, виды, тематика изданий, оценен вклад современных авторов в изучение проблемы. Авторы монографий и коллективных изданий, обобщающих, профильных, региональных изданий активно включились в исследование проблемы, что обусловлено переосмыслением значимости педагогического образования в современном обществе, активными поисками путей и способов его реформирования. Расширилась база источников для исследований, изменились методологические приоритеты. Позитивно оценивая усилия учёных в освещении данной темы, отметим, что осталось ещё много неизученных вопросов, которые требуют глубокой обработки архивно-источниковой базы, комплексного изучения проблемы.

Ключевые слова: педагогические курсы, педагогическое образование, дореволюционная историография, советская историография, современная историография

Lomako Liudmyla Training of teachers in pedagogical courses in Nadnepryanska Ukraine of the second half of the XIX – early XX century: modern historiography of the problem

The article presents a modern historiography of the history of the formation and development of pedagogical courses in the Ukrainian lands of the second half of the XIX and early XX centuries. Information potential of researches, kinds, subjects of publications is shown, the contribution of modern authors in studying of a problem is estimated. The main issues that were in the center of attention of researchers were singled out, scientific works, which had not yet been the subject of special study, were involved in historiographic analysis. Authors of monographs and collective editions, generalizing, profile, regional editions have collected substantial factual and analytical material, identified shortcomings, suggests ways to use the experience of pedagogical courses. Increased attention, treatment and creative use of historical experience is due to a rethinking of the importance of pedagogical education in modern society, actively searching for ways and ways of its reform. The base of sources for research has expanded, methodological priorities have changed.

The authors critically evaluated the work of the pedagogical courses, identified shortcomings, and offered their vision for organizing their activities. The factual and analytical material collected by researchers of the modern period undoubtedly has theoretical and practical significance, however, no systematic system study of this topic was conducted. The material presented only partially illuminates the problem. Outside of the field of view of the researchers there were both the issues of organization of the educational process and the material and technical support of the pedagogical courses. Positively evaluating the efforts of scientists in covering this topic, we note that there are still many unexplored issues that require profound processing of the archive and source database, a comprehensive study of the problem was not carried out. Prospects for further research are associated with the expansion of the range of scientific publications and periodical materials.

Keywords: pedagogical courses, pedagogical education, pre-revolutionary historiography, soviet historiography, modern historiography

Надійшла до редакції 23.01.2018 р.